

множини об'єктів, до якої відносяться досліджені —  $M_0$ . Наприклад, при рішенні питання про кут зіткнення двох приймав-ших участь в події автомобілістів, елемент наведеної вище формули  $M_0$  становить собою не що інше, як «подвійну мно-жину об'єктів». Тому при ідентифікації слідоутворюючих час-тин автомобілів навіть мала кількість загальних ознак дозво-ляє успішно вирішити завдання ототожнення контактуючих діляниць.

Підводячи підсумок висловленому, необхідно вказати, що нові види судових експертиз, що виконуються на основі вико-ристання слідової інформації, вимагають подальшого поглиб-леного опрацювання теоретичних та методологічних положень судової трасології.

*Надійшла до редколегії 23.04.98*

## ТРИБУНА ДОКТОРАНТА

*В. ЖУРАВЕЛЬ, доц. НЮА України*

### **ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ З ІНШИМИ ВИДАМИ НАУКОВО-ПРАВОВОГО ПЕРЕДБАЧЕННЯ**

Інтеграційно-диференціальні процеси, що відбуваються в науці, обумовлюють не тільки виникнення нових теорій (вчень), галузей знань, а й характер і особливості зв'язків між ними. У літературі вказується на декілька типів міжнаукової взаємодії: а) вивчення одного і того ж об'єкта різними (двома і більше) науками; б) вплив однієї з них на традицій-ний об'єкт дослідження іншої науки; в) вивчення досвіду од-них наук методами і засобами іншої<sup>1</sup>. За своєю природою криміналістика традиційно має найтісніші взаємозв'язки з кримінальним правом, кримінальним процесом, криміноло-гією. З точки зору інтенсивності зв'язків криміналістику слід віднести до групи кримінально-правових наук, що вивча-ють злочинність і заходи боротьби з нею<sup>2</sup>. Для міжнаукових зв'язків криміналістики і всієї групи кримінально-правових наук,— відзначає Г. Матусовський,— характерний перший тип взаємодії, тобто вивчення одного і того ж об'єкта групою різних наук<sup>3</sup>. При цьому, мислиться, прогностичні дослід-

<sup>1</sup> Див.: *Добров Г. М.* Наука о науке: Введение в общее науковедение. К., 1970. С. 92—103.

<sup>2</sup> Див.: *Криминалістика: Учебник/Под ред. Р. С. Белкина.* М., 1996. С. 21.

<sup>3</sup> Див.: *Матусовский Г. А.* Криминалістика в системе научных знаний. Х., 1976. С. 42.

ження відіграють самостійну, особливу роль у міжнауковому обміні. По-перше, прогностична інформація виступає однією з форм забезпечення міждисциплінарних зв'язків. По-друге, всі різновиди науково-правового передбачення в їх взаємозв'язку являють собою дійовий інструментарій у реалізації функцій правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю. Тому принцип комплексності прогностичних висновків є основоположним у дослідженні характеру взаємозв'язку криміналістичного прогнозування з іншими видами науково-правового передбачення.

Своєрідність прояву взаємозв'язків між різними видами науково-правового передбачення полягає у паралельному (або відносно паралельному) розвитку галузевих теорій прогнозування. Так, кримінологічне, кримінально-правове, кримінально-процесуальне, криміналістичне прогнозування зародилося в нетрях відповідних юридичних наук. Біля витоків їх становлення і розвитку стояли правознавці, кримінологи, криміналісти і процесуалісти. У свою чергу, накопичений досвід і позитивні результати сприяли виникненню у прогностиці окремих напрямків, і зокрема, правового (юридичного) прогнозування, де кримінологічне, кримінально-правове, кримінально-процесуальне, а також криміналістичне виступають певними елементами. «Галузеве прогнозування — найважливіша функція всіх галузевих юридичних наук, — відзначає О. Гаврилов. — Його результати повинні гармонійно ввійти в уже існуючий науковий арсенал галузевих наук. У цьому аспекті їх не можна розглядати як якусь *нову науку* (курсів мій — В. Ж.), бо це призвело б до порушення єдності невід'ємних основних функцій кожної з них (наукового опису, пояснення і передбачення)»<sup>1</sup>. Самостійною ж галуззю знання виступає юридична прогностика, покликана обслуговувати правову сферу діяльності.

Превалююче становище серед галузевих видів прогнозування посідає кримінологічне. Значущість його визначається не тільки важливістю цілей і завдань, а й тими результатами теоретичних досліджень і практичної діяльності, які виступають для інших видів прогнозування підґрунтям їх розвитку. Зокрема, кримінологічні прогнози розширюють уявлення про прояви злочинності і тим самим надають науці кримінального права можливості формулювати нові концепції, встановлювати співвідношення тяжкості злочинів і каральних санкцій, наповнювати конкретним змістом приписи бланкетного характеру, розвивати Загальну й Особливу частини Криміналь-

<sup>1</sup> Гаврилов О. В. Стратегия правотворчества и социальное прогнозирование. М., 1993. С. 18.

ного кодексу тощо. Так, прогноз про появу нових типів кримінальної поведінки, про їх динаміку дає підставу для постановки питання про криміналізацію певних дій (наприклад, шахрайство з фінансовими коштами). У цих випадках кримінологічне прогнозування виступає початковою ланкою, передтечею кримінально-правового прогнозування<sup>1</sup>. Разом з тим кримінологічні прогнози є не тільки «вихідною точкою» для кримінологічно-правових прогнозів, а й їх постійною базою, з якою співвідносяться правова прогностична інформація. У цьому сенсі кримінально-правове прогнозування завжди кримінально-правове<sup>2</sup>. У свою чергу, кримінально-правове прогнозування означає головні напрямки кримінологічних досліджень, тому що воно визначає, які діяння є злочинними.

Кримінологічно-правові прогнози є інформаційною базою для побудови прогнозів у криміналістиці. Науково обгрунтовані кримінологічні показники, що враховують кількісні і якісні зрушення злочинності, надають можливості розроблювати й удосконалювати криміналістичні засоби і методи боротьби зі злочинністю, а також прогнозувати їх розвиток. «Динаміка власне злочинної діяльності,— підкреслює А. Іщенко, — постійні видозміни способів підготовки, вчинення і приховання злочинів, необхідність протипоставити цьому надійні засоби, методи й методику встановлення обставин злочину, озброєння ними кваліфікованих спеціалістів актуалізують важливість вивчення й узагальнення як злочинної діяльності, так і власного досвіду практики розслідування»<sup>3</sup>. У цьому сенсі криміналістичне прогнозування завжди кримінологічно-криміналістичне. У той же час криміналістичне прогнозування уточнює, конкретизує вирішення завдань кримінологічного прогнозування при виборі найефективніших шляхів і засобів боротьби зі злочинністю у прогнозованому періоді. Думається, що основна відмінність між кримінологічними і криміналістичними прогностичними висновками полягає у рівені спільності прогнозованих обставин. У кримінологічних прогнозах відбиваються найбільш вірогідні тенденції розвитку і прояву злочинності в цілому або індивідуальної злочинної поведінки без відносно визначеної кримінальної ситуації й особи злочинця. У криміналістичних же прогнозах конкретизується передбачуваний розвиток злочинних проявів сто-

<sup>1</sup> Див.: Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации. Владивосток, 1987. С. 114.

<sup>2</sup> Див.: Клейменов М. П. Уголовно-правовое прогнозирование. Томск, 1991. С. 17.

<sup>3</sup> Див.: Іщенко А. В. Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень // Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. К., 1996. С. 35—36.

совно способів і механізму вчинення, предметів посягання, можливої поведінки певного суб'єкта в конкретній кримінальній чи слідчій ситуації. Особлива форма взаємодії притаманна кримінально-процесуальному і криміналістичному прогнозуванню, специфіка якої обумовлена в першу чергу характером зв'язків (прямих і непрямих, безпосередніх і опосередкованих) між «материнськими» науками — кримінально-процесуальним правом і криміналістикою. При цьому частково співпадають об'єкти дослідження і таким співпадаючим об'єктом є частина кримінально-процесуальних норм, а саме ті, в яких йдеться про збирання, дослідження, оцінку і використання доказів. У певному сенсі співпадає і такий об'єкт дослідження обох наук — криміналістики і кримінально-процесуального права, як заснована на кримінально-процесуальному законі діяльність органів дізнання, слідства, прокуратури і суду. Однак і в останньому випадку кожна з наук вивчає цю діяльність своїми методами, в своєму аспекті і для своїх цілей, відмінних від методів, аспектів і цілей другої науки. Інакше кажучи, йдеться про криміналістику як про дисципліну, що вивчає способи найбільш успішного і правильного здійснення процесуальних дій, «як свого роду праксеологію кримінального процесу»<sup>1</sup>. Зазначені положення виступають фундаментом у побудові взаємовідносин двох видів прогностичної діяльності, перші спроби реалізації яких були зроблені щодо групи норм, регулюючих провадження слідчого огляду, і виникаючих при цьому правовідносин<sup>2</sup>. Інтегративність зусиль криміналістів і процесуалістів проявлялася при вивченні об'єкту прогнозу: аналіз змісту норм, регулюючих огляд; історичне дослідження зміни їх у часі; сучасний стан і тенденція розвитку технічних засобів, прямо чи побічно впливаючих на огляд; визначення ефективності норм шляхом статистичного вивчення практики провадження оглядів; визначення можливих змін закону, необхідність яких уже викликається потребами практики та ін.

Спільною сферою прогностичних досліджень процесуалістів і криміналістів є передбачення тенденцій і перспектив розвитку й удосконалення методів і засобів здійснення розслідування, розширення доказової бази. Дійсно, неухильне зростання злочинності за останні роки в тому числі її організованих форм, і відсутність у той же час рішучих успіхів у боротьбі з нею з різних причин — існуюче недостатнє регулювання даної діяльності, низька технічна оснащеність

<sup>1</sup> Клейменов М. П. Уголовно-правовое прогнозирование. С. 21.

<sup>2</sup> Див.: Грановский Г. Л. О правовой прогностике//XXV съезд КПСС и дальнейшее укрепление социалистической законности. М., 1997. С. 73—80.

слідчого апарату і надмірна завантаженість його працівників, певна процесуальна «рутинність» отримання доказів, брак ефективних рекомендацій криміналістично-методичного характеру тощо — обумовлюють необхідність активізації досліджень у даній сфері. На думку деяких криміналістів, заслуговують на увагу пропозиції про використання так званих нетрадиційних методів розслідування злочинів. У криміналістичній літературі з'явилися повідомлення про можливість співпраці правоохоронних органів з психоаналітиками, екстрасенсами, астрологами, суггестологами, про використання в судово-слідчій практиці поліграфа<sup>1</sup>. Ідеї вдосконалення засобів і методів розслідування, розширення джерел доказування не викликають сумніву, тому що вони обумовлені потребами практики. Однак їх реалізація може бути здійснена лише за умови неухильного дотримання правових і етичних норм, діючих як у даній соціально-правовій ситуації, так і в прогнозованому періоді. У цьому зв'язку прогнозування напрямків розвитку криміналістичних методів і засобів, пов'язаних з розширенням доказової бази, повинно обов'язково співвідноситися з прогностичними оцінками, висловленими в кримінально-процесуальній літературі. Як мислиться, перспективними напрямками досліджень даної проблематики слід визнати пропозиції щодо розробки криміналістичних методик і технічних засобів (спеціальних телевізійних систем) для провадження окремих слідчих і судових дій (допитів, очних ставок, пред'явлень для упізнання тощо), які вимагають візуального контракту учасників розслідування і судового розгляду (потерпілих, слідчих) з обвинувачуваними, підсудними у даних справах. Так, М. Яблоков зазначає, що «існує технічно реальна, але яка поки ще не вписується в кримінально-процесуальний закон можливість проведення допитів головних свідків і потерпілих у перебігу судового засідання без їх виклику до суду за допомогою телевізійних систем, працюючих за принципом телемосту між залом судового засідання і місцем безпечного для свідків і потерпілих перебування. Так же, очевидно, можна було б допитувати і підсудних у випадку особливої небезпеки їх доставлення у зал судового засідання. Подібна практика вже складається у деяких зарубіжних країнах з високим рівнем соціального і технічного розвитку. Зокрема, в судовій практиці у США вже є випадки, коли суддя, який знаходиться у залі засідання, спілкується з підсудним, який перебуває у камері слідчого ізолятора, за

<sup>1</sup> Див.: Комиссаров В. Использование полиграфа в борьбе с преступностью//Законность. 1995. № 11. С. 43—47; Образцов В. А. Криміналістическая психология? А почему бы и нет!//Записки криминалистов. М., 1995. Вып. 5. С. 233—235.

допомогою спеціальної телевізійної системи. Указана практика дозволяє ефективно вирішувати проблеми забезпечення безпеки для учасників судового процесу й економити значні кошти, що витрачаються на відповідні криміналістичні операції, конвоювання й охорону в суді підсудних»<sup>1</sup>. Заслужують на увагу пропозиції по розширенню техніко-криміналістичних засобів одержання орієнтовної, а не доказової інформації. До таких можна віднести створення приладів безконтактної діагностики емоційних проявів (реакцій) у суб'єкта (допитуваного, обшукуваного) за характером і рівнем тембру його голосу<sup>2</sup>.

Разом з тим постановка і вирішення прогностичних завдань у сфері боротьби зі злочинністю можлива і доцільна тільки за умов погодження результатів передбачення у розглядуваних галузях юридичного (правового) прогнозування. Комплексність, урахування усіх напрямків прогностичної діяльності здатні запропонувати дійові засоби і методи боротьби зі злочинністю, що змінюється. Відсутність одного з видів прогностичних досліджень, недостатній розвиток його теоретичної і методологічної бази негативно відбиваються як на об'єктивності прогнозованих висновків, так і на їх реалізації в практичній діяльності правоохоронних органів.

Реформування суспільно-політичної та економічної систем нашої держави, яке розпочалося з початку 90-х років, не могло не відбитися на зростанні злочинних проявів. «Явища «злочинність» і «ринок», — підкреслює Н. Кузнецова, — впливають одне на одного за механізмом детермінації типу «Причина — наслідок»<sup>3</sup>. Погіршення економічної ситуації, помітна диференціація доходів різних груп населення, дисбаланс у сфері розподілу породили негативні явища у суспільній психології і призвели до значного зростання правопорушень. Кримінологи спрогнозували «дві хвилі» розвитку злочинності: перша — економічна, друга — агресивно-насильницька<sup>4</sup>.

На жаль, ці прогнози збулися. Криміногенність економічної сфери проявилася у масовому вчиненні розкрадань (у тому числі з використанням комп'ютерних систем), у хабарництві, корисливих зловживаннях владою (у першу чергу в процесі приватизації, у банківсько-кредитній, фінансовій

<sup>1</sup> Яблоков Н. П. Проблемы методики расследования преступлений, совершенных организованными преступными сообществами // Вестн. МГУ. Сер. 11. 1993. № 5. С. 26.

<sup>2</sup> Див.: Методы автоматизированного распознавания речи. М., 1983.

<sup>3</sup> Див.: Кузнецова Н. Ф. Рынок и проблемы преступности // Вест. МГУ. Сер. 11. 1993. № 6. С. 11.

<sup>4</sup> Див. Кудрявцев В. Н., Казимирчук В. Л. Современная социология права. М., 1995. С. 176.

діяльності, в несплаті податків тощо), у фальсифікованому банкрутстві, шахрайстві, заснуванні вигаданих підприємств, від діяльності яких постраждали мільйони громадян. Лібералізація зовнішньо-економічної діяльності призвела до поширення контрабанди, порушень правил про валютні операції (мільярди доларів осіли на рахунках зарубіжних фірм і ефективно приносять дивіденди вузькокелійній групі посадових осіб). І як апофез таких «економічних перетворень» — зuboжіння значної частини наших співвітчизників і втрата національної гідності нашої держави, з одного боку, а з другого — надмірне збагачення левної групи населення, корупція, політизація злочинності і криміналізація політики. Зазначені процеси негайно відбилися на зростанні агресивно-насильницьких злочинів. Убивства на замовлення політичних діячів, народних депутатів, банкірів і журналістів, кінделінг, торгівля дітьми і людськими органами стали реаліями сьогодення. Злочинність набуває організованих форм, до неї все активніше залучається молодь. Думається, однією з багатьох причин, які викликали зростання зазначених проявів, з одного боку, і недостатньо ефективну діяльність по їх розслідуванню — з другого, слід визнати відсутність комплексних прогнозів, тому що кримінологічно-прогностичні висновки, які не знайшли свого подальшого логічного продовження у сфері кримінально-правових і криміналістичних досліджень, втрачають свою ефективність. У той же час кримінально-правові прогнози та їх реалізація у вигляді своєчасного введення нормативного регулювання і відповідальності (наприклад, за порушення у сфері підприємницької діяльності, сплати податків тощо) могли б відіграти більш дійову роль в активізації боротьби зі злочинністю. Ці нормативні акти, прийняті на виконання кримінологічно-правових прогнозів, виступають правовою базою для розробок нових і вдосконалення існуючих методів і засобів розслідування і попередження злочинів. У свою чергу, криміналістичні прогнози і проведені на їх базі дослідження представляють інтерес для вчених-правознавців і кримінологів, живлять їх дослідження конструктивними діями, озброюють емпіричними даними, сприяють розвитку правових понять, удосконаленню законодавства.

Таким чином, тільки комплексні соціолого-правові і кримінологічно-криміналістичні прогнози можуть і повинні активізувати превентивну функцію у сфері боротьби зі злочинністю і тим самим мінімізувати можливість настання ситуації, коли судово-слідчі органи стикаються зі злочинними діяннями, які не знайшли потрібного правового регулювання і не мають належних криміналістичних рекомендацій по їх розслідуванню і попередженню.

*Надійшла до редколегії 24.04.98*